

## ELŐSZÓ.

E szerény kötettel, úgy hiszszük, üdvös vállalatot indítunk meg, mely magyar keblekben élénk viszhangra fog találni. Átalában mondhatni, hogy az európai emberiség jobbjai úgy tekintik Észak-Amerikát, mint valósulásnak indult eszményképét az egyéni és polgári szabadságnak — s az egyenlőségnek is a nem rég dicsően bevégzett polgár-háboru óta, melynek következtül rabszolgák milliói nyerék vissza embertelenül elrablott közös, emberi jogaikat. Azonban, hogy a testvériség, az általános emberszeretet elvének valósitására is sehol annyi komoly és lelkes, egyéni és állami erőfeszítés nem történik, mint az északamerikai unióban, az tán kevésbé ismeretes még nálunk, mint ezen ügynek nagyszerű s mély jelentősége megérdemelné.

Már csaknem negyven éve, hogy egy nagy hazánkfia Bölöni Farkas Sándor „Észak-amerikai utazás“ czimü, azon időben rendkívüli figyelmet keltett s megkoszoruzott, és mind maig el nem évült nagybecsü műve által az ottani társadalom benső életének, szellemi világának csarnokába is benyitott. Azóta bár óriási előhaladás történt a polgárosult népek eszméinek kicserélését gyorsító közlekedésben, s bár egyik legnagyobb dicsekvése korunknak, hogy semmi fontosabb dolog nem tűnhetik fel, mely mindenütt meg ne látszanék; a jog és igazság mellett semmi oly szózat nem hangozhatik, mely a legtávolibb vidékekre is el ne hallatszanék: mégis sok, igen sok hiányzik még arra nézve, hogy a népek közti szellemi összeköttetés kellőleg hatályos legyen. Mi magyarokul legalább kevésbé látszunk epedni ama szellemi élvezet után, mit minden más népek jeles írói szintúgy mint saját népünkéi, remek elméműveikben közös kincs gyanánt ajánlanak fel s hagynak az összes emberiségnek. Különben mikép történhetnék, hogy egy oly férfi, ki Észak-Amerika íróinak disze, népének büszkesége, kegyes és felvilágosult keresztények számos osztályának ünnepelt és szeretett szónoka volt, hazánkban mindez ideig csaknem ismeretlen név,

mindamelletts is, hogy egyik legjelesb költőnk és írónk <sup>1)</sup> több éve már egy lelkesen irt „vázlatban“ ismertette életét s műveinek némelyikéből elragadó szépségű szemelvényeket adott? E művek ezrenyi ezer lenyomatban terjesztetnek a föld leggazdagabb s polgárosultabb népei között, — egy jó részök orosz nyelvre is le van már fordítva, — bámulatot és szeretetet keltve irójuk iránt barátjainál, elismerést s becsülést még elleneinél is: nálunk, legalább tudunkra, csakis nem nagy elterjedésű „K. Magvetőnk“ egyik kötetében volt egy egész műve közölve. Áldásteljes működése e szerint nem lehetett nálunk sokoldalú hatásaiban érdemlett elismerés tárgya. S ilyen férfiú vala Channing Ellery Vilmos. Érdemes arra, hogy róla az emberek szellemei javát érdeklő minden vállalatban, tanácskozásban, kiváló tisztelettel legyen megemlékezés.

Az amerikai szellemei élet e jeles képviselőjét válogatott műveiben édes hazánkkal megismertetni, már évek óta melegen ápolts kegyes ohajunk vala; a melynek elvégre valósulását az „Amerikai Unitárius társulat“ hatás közreműködése mozdította elő, azzal az önérdeknélküli emberszeretettel s eszélyes tapintattal, mely e társulat missiói eljárását más hasonlóké felett jellemzi: terjeszteni előbb az értelem és szív képzését, a szellemei világosságot, hová csak ereje kihat, hogy e szilárd alapon aztán önállóan fejlőd-hessék a tisztultabb kereszténység.

Channing mint ember, lelkész, philosophus — e szónak mindkét értelmében: birva a bölcsesség szeretetét s a szeretet bölcsességét, — reformer és államférfiú, epochalis helyet foglalván el kora vezérférfiai közt: a külső életkörülményeit s társadalmi mély hatását tárgyazó könyveknek egész kis irodalma támad, a mint évről évre mind inkább kimagasodik szellemalakja a nagy embernek, a kit hasonló kortársaitól e maradandó hatást biztosító két ritka tulajdon is különböztet meg: az irány klasszikus alakja, s még inkább a hirdetett eszmék prófétai szenvedélye. Mi térünkhöz képest csak rövid életrajzát adhatjuk a nagy amerikai hitroknak, azon emlékirat után,<sup>2)</sup> melyet unokaöccse adott ki, kivonatokkal amannak levelezései és kézírataiból.

<sup>1)</sup> Sárospataki Füzetek, 1863. „Channing E. V.“ Szász Károlytól. — <sup>2)</sup> Memoir of William Ellery Channing, With extracts from his Correspondences and manuscripts. By his nephew W. H. Channing. Three volumes, London, 1848.

Channing (olv. Csenning) Ellery Vilmos 1780-ban született Newportban Rhode-Island államban. Atyai és anyai ágon levő nagyapjai, nem közönséges jellemű s értelmiségű emberek voltak. Anyai nagyapja különösen, Ellery Vilmos, egyik aláírója az észak-amerikai szabad államok függetlenségi nyilatkozatának, mint Rhode-Island állam képviselője a congressuson 1776—86-ig, — „szilárd, hű barátja a politikai szabadságnak, s ama szabadságnak, a melylyel minket az evangyélium megszabadított“, — kitünő elméjű s erélyű ember volt, a kinek egészséges lelki ereje 93 éves aggkoráig teljes épségében megmaradt. Channing tőle öröklé úgy látszik amerikai szokás szerint nevét, mint szintén elmetehetségét s szilárd és határozott jellemet. Apját, egy jeles jogtudóst és ügyvédet, a kinek házáat jeles tudósok, hazafiak járták, s maga az elnök Washington is északi körútjában meg szokta volt látogatni, már tizenhárom éves korában elveszté, mikor anyja 9 gyermekkel maradt özvegy. E súlyos veszteség a korán érő fiu lelkében érlelte a jellem erélyességét, s már ekkor eltökélé magában erős támaszává lenni a csekély vagyonnal maradt háznépnek és minden erejét annak boldogítására szentelni. Azonban rá és jelleme képződésére nem csekély befolyást gyakorolt anyja, Ellery Lucia is, szakasztott mása atyjának, a kitől öröklött nemes tulajdonihoz járult még ama gyöngéd érzelem s mély ihletettségek is, mely némi regényes bájjal voná be egész lényét és társalgását. Az elemi oktatást szülővárosa iskoláiban nyeré. Már ekkor jeleskedett nem anynyira szellemi tehetségek minden másokat túlragyogó fényével, mint inkább ama szép erényekkel, miket a zsenge életkor kifejthet, minők : a gyermekded jámbor indulat és engedelmesség, játszó- s tanuló társak iránti nyájasság, tudvágy és kitartó szorgalom. Jellemében a szigor, szilárdság és bátorság már gyermekkorában nagy szelidséggel s szívjósággal vegyült. Felháboritá minden bántalom, apró zsarnokoskodás, mit nagyobb s vásott gyermekek, kisebbek és gyengébbek iránt elkövetnek, s védé ez utóbbiakat, megdorgálá amazokat, de oly gyöngéd modorban, mely inkább fájdalmat, mint haragot nyilvánított, s azért elszivelték tőle. Az erkölcsi szigor és boszankodás vonásai, mik ilyenkor arczán s magatartásán mutatkoztak, még a nálánál korosbakat s erősbeket is visszariaszták. Átalában a verés, korbácsolás sértette mély becsérzetét, s midőn

egy valaki hathatósan védné a korbács alkalmazását a katonaságnál, oly szivreható hangon tört ki belőle e fölkiáltás: „m e g v e r n i e g y e m b e r t !“ hogy a beszélő rögtön meghunnyázkodva elnémult. Egyike volt a vezénylő szellemeknek az iskolában és játékhelyeken. Társai „békebirónak“ s kis „Pipin királynak“ nevezték; mert nagy tekintélylyel és sikerrel tett közöttük igazságot. Egy pajkos pajtása pedig, kit a tanító néni arra intett, legyen olyan jó, mint Channing Vilmos, egész naivsággal azt felelte: „ah, ugymond, én nem lehetek olyan jó, mint ő, mert neki félanynyi erejébe sem kerül jónak lenni mint nekem.“ — Felfogása nem volt sebes és élénk; nem birta tárgyát azonnal magáévá tenni. De ha azt egyszer alapjában felfogta, rendkívüli haladást tett. Így későbbi életében is jeles dolgozatai a tudomány és ismeret terén inkább a kitartó, alapos munka, mint eredeti fényes tehetség eredményei voltak. Nagygyá lón értelmi tekintetben is, mert érzülete és jelleme tiszta s akarata és cselekvése mindig a legmagasabbra volt irányozva. Már gyermekkorában a komolyság s csendes gondolkozás vonása mutatkozott egész lényén, viszfénye ama mélyen vallásos érzésnek s tökélyesülési forró vágynak, mely fiatal lelkét megragadta volt. Már ekkor szeretett ellopózni játszótársai lármás köréből, legkedvesebb időtöltését s gyönyörét találva magános ögyelgésekben a tengerparton, a természet bájainak szemlélésében és csendes, merengő eszmélkedésben. Élemedett korában önmaga tevé e vallomást, hogy „a gyermekkor boldogságát inkább mások észleléséből, mint saját tapasztalásából ismerte, hogy legelső életkora sötét volt, a barátság előtte hidegnek, az élet kietlen pusztának tetszett, s az erény és ismeretbeli hiány érzése kedélyét borussá tette, és hogy minden következő év örömteljesebb volt rá nézve mint az elébbi“. Ám e komolyság ama mélakór árnya, mely gyakran az eszményibb irányu fiatal lelkekre borul, midőn a szellem az „éden álmaiból“ fölébredve, érzi a szép remények és a valóság közti ellentétet. Élete utóbbi felében életnézete is mind derültebbé lön, s állandó birto kául nyerte a lelki békét és keresztényi csendes vidámságot, mely boldogítja őt, azokat is áthatá, kik lelke és jelleme befolyását tapasztalták.

15 éves korában ment a Harward-Collegiumba (gymnasium és egyetem) Boston melletti Cambridgeben, hol 18 évet töltött el. Testi

és szellemi ereje egész hevével feküdt a tudományoknak, melyek magasra vágyó lelkét az eszményi világba vezetnék. A klasszikai tanulmányokban osztálytársai közt a legkitünőbbek közé tartozott, azonban inkább a latinban, mint a görögben. A menynyiségtant s természettudományokat is kedvvel és szorgalommal üzte. Különös előszeretettel fordult utóbb azon tudományokhoz, melyek az ember szellemi természetével foglalkoznak: a történelemhez, az újabb irodalomhoz, s mindenek fölött a bölcsészethez. Locke, Berkeley, Reid, Hume, Priestley és főleg Price műveit tanulmányozta. „Ez utóbbinak köszönöm — mondá később — hogy Locke bölcsészeteinek befolyásától megmentett és saját bölcsészetemnek jórendin azt az irányt adta, melyet az mindig megtartott. Ő adta nekem az eszmékről való tant, és én e szókat „Szeretet, Igazság,“ életem egész folyamában nagy kezdőbetűkkel irtam“. — Meg kell jegyeznünk, mikép Price, ez angol bölcsész, értekezései, megjelenésök idején, Németországban nagyobb benyomást tettek, mint Angliában s az első lökést adták a német szellemnek transcendentalis iránylatu mozgalmára nézve. — Különös szorgalmat fordított Channing az írás- és szóbeli előadásokra is, az evégre különösen alapított tanulói egyletekben. Szónoklatait mindig osztatlan tetszés kísérte, s művészi csinnal és nagy okoskodási erővel kidolgozott s ünnepélyes alkalmakkor elmondott beszédeivel nem egyszer nyerte el az első pályadíjt. Egy iskolatársa ekként jellemzi: „Oly tiszta ész oly nemes jellemmel soha sem volt egyesülve“.

S eljött az életpálya-választásnak ideje. Ki hitte volna, hogy az ékesszólása s egyéb tehetségei által már híressé lett ifju ne a több világi hatalmat, fényt és gazdagságot ígérő jogtudósi vagy tán orvosi pályát válaszsza? Ő dicsvágya ilyes sugalmaira viszonzá: „Gondolatom szerint tágasabb tere nyilik a hasznos működésnek és tiszteletnek a lelkeszi hivatalban.“ Ő maga így nyilatkozott a pálya választását előidézett okokról: „Az ifju koromban Franciaországból hazámba is áthatott hitetlenség arra birt, hogy a keresztény vallás bizonyítékai körül vizsgálódjam, s ezen vette észre, mire vagyok teremtvé. Szivem a kereszténység nagy céljait oly érdekekkel ragadta meg, mely ez óráig mindig növekedőben van! Ettől fogva egész lélekkel a theologiai tudományoknak szentelé magát, de egyszersmind, hogy övéinek terhére ne essék,

házi nevelőséget vállalt Richmondban Virginiában. Az ezen államban töltött két év, bár viszonyai igen kedvezők valának, testi jóllétére nézve a legártalmasabb befolyással volt; részint az égalj, részint túlfeszített szellemi munkásság, főleg egy veszélyes tengeri út hazatértekor, aláásta egészségét elannyira, hogy azt soha korábbi ép-ségében nem nyerte vissza.

Ugyanez időkort (1798—1800) szellemi életében is elhatározó harc jelöli: a merev kálvinizmus hitrendszere s a szabadabb tudományos felfogás, — a komor ascetái életirány s egy egészségesebb vallásos élet között vívott erős harc. Maga írja egy barátjának e lelki küzdelméről: „Értelmi és erkölcsi harczokon, a szív és lélek oly elborító izgalmain mentem át, hogy egész éjeken került az álom, s már-már emésztési erőm is megromlott. De mégis hálaérzettel gondolok vissza a magány és gyakori elsötétedés ama napjaira és éjszakáira. E fájdalmas próbák közepette ment véghez bensőmben amaz életkérdés eldöntése: hogy lényem magasabb vagy alsóbb elveinek engedjek-e; hogy a szenvedély, a világ áldozatja legyek-e, vagy az Isten szabad gyermeke és szolgája?“ Ez időn túl nyíltan kezdett föllépni unitárius meggyőződésével: egyébiránt gyakran erősíté egész őszintén: „hogy soha sem volt bárminő értelem-ben trinitárius“. Átalában nem is volt még akkor az amerikai unitarizmus az orthodox egyháztól községileg oly szigoruan elkülönözve mint az európai; sőt az unitárius név sem volt közönséges használatban, s unitárius papok szószékeiben soká még orthodox (episcopalis) lelkészek sem átallottak föllépni.

Házi-nevelősége után másfél évet Newportban a családnál töltött. 1801 vége felé a Harward-Collegiumban segéd-tanárnak választott meg; azonban ez állomáson csak rövid ideig maradt. Első prédikációi a még csak 23 éves ifjunak élet- és erőteljök s megható szépségök által oly feltűnést okoztak, hogy egyszerre két egyházközségtől kapott prédikátori hivatalra meghívást. A nagyobb gyülekezetét nem fogadá el, szoros lelkiismeretességből s bölcs óvatosságból, érezvén, hogy kényes egészségi állapota miatt nem lehetne testileg elég erős egy igen népes községben a lelkipásztori hű gondozással egybekötött fáradságokat kiállani, a melyek komoly tanulmányokra sem hagynának fenn elegendő üres időt, a miktől pedig egy lelkész hasznos működése lényegileg függ, a vallásos igazság

hathatós hirdetése által mozdítván elő főképp hivei boldogságát. A kisebb egyházközség meghívását fogadta el tehát, annál inkább, mert annak gyengesége is felhíván egész rokonszenvét, remélé, hogy képesebb lesz a mérsékelt kíváalomnak hűségesen megfelelni. A federal-streeti (szövetség-utcza) gyülekezet volt ez Bostonban, hol 1803-ban ordináltatván, 1842-ben bekövetkezett haláláig — csaknem 40 évig — lelkeskedett s a legbensőbb és legszebb viszonyban állt hallgatóihoz. Komoly volt egész a komorságig papsága első szakában, mit részint testi gyengélkedésének, részint hivatali szigoru lelkiismeretességének, s úgy a szellemvilág magasztos eszméivel mint a gyakorlati élet legfontosb érdekeivel való mély elfoglaltságának kell tulajdonitnunk. De a korábbi szigoru kötelességérzet s magatartás, mi némileg sötét árnyat vete környezetére is, a melyre pedig minél vidámabb örömfényt árasztani volt folytonos igyekezete, mindinkább növekedő szives nyájasságnak s társalgási melegségnek adott helyet. A kicsiny hitközség nagy lendületet vön, a fényes tehetségü s ékesszólásu fiatal lelkesz köré nagy számmal gyülekező hallgatók által, úgy hogy 1819-ben egy nagyobb szerü templom építése lett szükségessé s a vallás oltárán szunnyadó parázs mind erősebb lángokban tört ki. Az addig közönyös lelkek egy valódilag ihletett, egyeneslelkü prófétaí férfit láttak benne, ki nem üres álmak, koholmányok, hanem bensőleg átérzett s átélt dolgokról beszélt; a komoly lelkek üdvözölték a biztos kalauzt, a ki közelebb vezeté őket a szentekszentéhez, hová bejutni óhajtoztak. A magasb értelmiséget is vonzá a tudós hitszónok okoskodási erélye s a finom izlésnek is elegettevő szónoklatok remek irányja. De mindenek fölött meghatá hallgatóit a nyilt, őszinte, hathatós modor, melylyel a keresztény igazságokat az életre alkalmazta. Nem a földieket megvető mysticusok üres érzelgése, nem a metaphisicus hittannak az örökkévalóságot pókhálósálra akgtató rendszeressége, nem fellengző de hideg erkölcsi essay-k — értekezések — által törekedett hatni, hanem a szentírás és lelkiismeret — e két isteni kútfőből meritett világos érvek s a gyakorlati élet követelte szoros kötelességek egyszerüen szép előadása által. Nevelni, képezni a népet, jó iskolák, művelődési egyletek felállítása által: ez vala lelkipásztori gondjainak soha szem elől nem tévesztett tárgya. A legforróbb érdekekkel viseltetett egyháza növendékei iránt: szerette őket

az isteni tisztelet végeztével maga köré gyűjteni, s nyájas modorban, tiszta értelmes nyelven közölni velök a vallás-erkölcsi elveket s életre ható igazságokat. S mindig édes örömmel emlékezett arra a mint maga megjegyzé, életében legkedvesebb bókra, mit egy kis leánytól nyert, a ki édes anyjához így szóla: „Én mind egy szóig értettem, a mit tiszteletes úr mondott“.

Channing határozott unitárius hite s szabadelvü nézetei dacára, semmi sem volt kevésbbé mint felekezet embere. Örömet prédikált más gyülekezetek templomaiban. Legfőbb óhajtása volt mindig kerülni szószéken a hittani vitákat, s a vallás tiszta képeget be nem homályosítani theologiai czivódások felhőivel. Mit tartott a felekezetekre szakadásról, megérthetjük az „Egyházzól“ irott beszédéből. Bár az Isten lényege felől az orthodoxoktól különböző értelmet vallott, általános keresztény hitére nézve maga azt mondja, hogy „K r i s z t u s k ö z ö n s é g e s e g y h á z á h o z“ tartozik melytől őt semmi el nem szakaszthatja. Mindeneknek nyitva áll ez egyház, kiknek részök van Jézus szellemében; tág kapuin mindaz beléphet, a ki Jézus szellemével van megkeresztelkedve; s abban mindazok egyesülhetnek, a kiket különböző felekezeti elnevezések elválasztanak; s ez unió nem csak képzeleti, sőt az egyedül valódi, minden más külső uniónak alapja és végcélja. A felekezetesség szellemét kerülni s utálni kell mint a poklot“.

A valódi szabadelvűség és függetlenség szellemében írta volt ő egy barátjának kevéssel halála előtt: „K e v é s v a n b e n n e m a z u n i t á r i u s b ó l“, mely szavak tiszta értelmét némely rosz-hiszeműek oda csavarták, mintha vallási nézeteit utóbb megváltoztatta volna. Nem egyebet akart ő mondani, mint hogy kevés van benne általában a felekezetes és dogma-rágó keresztényből. Channing az isten- és emberszeretők egyetemes egyházának volt tagja. Szerinte a vallás élet és szellem, és nem credo vagy forma. A tiszta, szent jószág szellemében áhitozott a mennyei atyával való egyességre, — nem, önfeláldozó szeretetben kivánt egygyé lenni minden emberekkel mint testvéreivel. Jézus Krisztust határtalan tisztelet és szeretét érzelmeivel üdvözölte mint tökéletes kinyilatkoztatását annak, mivé az ember Istennel való egyességben lehet és lennie kell. A felekezetességre és vallás-vitákra mély utálattal és szánakozással tekintett, s a hívőket és felekezeteket csak is ahoz képest mélt-



tányolta, a mint képmásait látta bennök a közös mesternek, a ki azért imádkozott, hogy mindenek „egyek” legyenek. Az unitárizmust valóságos előlépésnek tartotta a keresztény vallás tisztultabb ismerete felé. De egyetlen perczig sem árnyazta be lelkét az a gondolat, hogy az unitáriusok valamely credo-jában vesztég maradjon, vagy rokonszenvét csak unitárius felekezetre korlátozza. A kereszténység előtte élő test volt, mindig lelkesítve feljülről, folytonos fejlődésben, a reform szellemétől élesztve, a gondviselés örökösége alatt azzal a rendeltetéssel, hogy igazi közönséges egyházzá — a szentek egységévé — válják, a szeretet által megtestesülve szent jellemben s emberies tettekben. Kezet fogott mindazon előre törekvő s önfeláldozó hívőkkel, a kik együtt működtek vele a mennyek országának e földön leendő valósításában. A tisztán szemlélődési véleményeket illetőleg, soha sem volt határozottabban unitárius, vagy azon hitben, „hogy a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istene és atyja társ nélkül és csak egyedül való Isten”, mint élete utó éveiben és halálos ágyán; de egyik korábbi életszakában sem is várta epedőbben az élet világosságának újabb kiömlését, mely a népeket megújítaná. Semmitől sem félt inkább, mint feláldozni saját függetlenségét a társulatok felettébb szoros kötelékei miatt; saját bölcselétéhez képest mindenek fölött becsülte az egyéni önállóságot jellemében, gondolkozásban, cselekvésben, s a tapasztalás megtanította, hogy féljen a pártok bilincseitől.

Nem Channingen mult, hogy az unitárius egyháznak az orthodoxhoz való állása később meg lön zavarva türelmetlen vakbuzgók által, a kik határozott symbolumok felállításán törekedvén, a különböző hitnézeteket nemcsak megtámadták mint tévelyeket, hanem azok vallóit is mint gonosztevőket büntetésre méltóknak nyilvánították. Előtte a társadalom egyik legdurvább erkölcstelenségének látszott az, hogy a legtitokteljesebb hitcikkeek feletti nézetkülönbségek alapján nemes jellemű férfiakat szidalmaztak. Ez idő óta vettek fel beszédei s hittani írásai határozottabb, olykor polemikus szint. Az erő és méltóság, a melylyel Channing ekkor az ember szellemi jogai, a meggyőződés és szólás szabadsága mellett küzdött, s általában a vallásos és erkölcsi emelkedést előmozdította, mind kiterjedtebb elismerést szereztek neki. Gyülekezete mind inkább népesedett. A beszédek, miket a nagyszerű politikai válságok, az angol

háboru, Napoleon megbukta alkalmával tartott, az unitárius vitákban kiadott jeles dolgozatai, s főleg Baltimoreban 1819-ben mondott beszéde,<sup>1)</sup> mely több kiadásban egyszerre az özszes államokat bejárta, úgy a kijelentett vallás bizonyítékait oly magvasan s mégis ihletőleg előadott felolvasásai fokenként az első rangu gondolkozók s tudósok sorába emelék. Később a Milton, Fenelon, Napoleon, az unio és rabszolgaság felett mély bíráló észszel dolgozott művei s vallástani beszédei és értekezései állandó elismerést szereztek neki Amérikában. Angliában a közvélemény hangadóí egyideig erőködtek őt bágyadt dicséretök által inkább elhomályosítani. De másként ítelt a nép, melynek fogékony tiszta lelkéhez az ő írásai saját becsöknél fogva útat találtak. Most ezernyi ezer példányokban forognak Angliaszerte s csak a közelebbi évben is Channing több kötetből álló műveinek legújabb kiadása egy pár hónap alatt több mint húszezer példányban kelt el. Népszerűsége Angliában nem kisebb mint Amérikában. Midön lord Morpeth Amérikába útazott, leánya e szavakkal vett tőle búcsut: „Két dologért irigyellek téged: látni fogod a Niagara vizesését és Channinget.

Channing családí élete szép és szerencsés volt; háza a béke hajléka, diszítve a kellem s melegítve a szivesség által, mit gazdag szép lelke s mély szeretetteljes kedélye környezetére előntött. Derek anyja viselé háza gondjait. A nők iránt mindig kiváló tisztelettel s a leggyöngédebb figyelemmel viseltetett. Ifjabb éveiben egykor az a gondolat ragadta volt meg, hogy a nők tulajdonképpen a társadalom felett uralgó hatalmak, és hogy ha eltökélnék magukat a jónak és igaznak folytonos pártolására, a jó ügy diadala bizonyos lenne. 34 éves korában lépett páros életre egy hozzá méltó mvelt és<sup>2</sup> vagyonos hölgygyel. Családí boldogsága több magzat születése által öregbült. Legnagyobb csapás egy kedves kis fia halálában érte. Külő élete különben feltünőbb változásokban szegény és csak útazásai emlitendők, az Egyesült államokban, hol mindenütt kiváló tisztelettel fogadák s tisztelőí kívánatára egyházi beszédeket vagy felolvasásokat tartott társadalmi vagy egyesületi érdekekben, s egy nagyobb útja Európában, hol Angliát, Francia- s Olaszországot útazza bé. De annál mozgalmasb vala belső élete; nem kevesebb, mint az ösz-

<sup>1)</sup> Lásd „Magvető“ IV. kötet 37 levél. A ker. unitárius vallás; ford. Simén D

szes szellemi világ s az özszes emberiség foglalá el belvilágát. Folytonos munkásságának célja volt nemének jobbá, nemesbbé és szabadabbá tétele, melyben ő annak legfőbb javát és boldogságát ismeré.

Élete 63-ik évében Vermont államban utazta közben lépé meg egy veszélyes láz s súlyos betegen ért haza. A baj főleg agyát támadta meg, s azért a beszélgetés is tiltva volt orvosaitól. Ő azonban, halála bizonyos voltát érezve, környezői vigasztalása végett sokat beszélt. Szelid hangulata, lelki békéje s Isten akaratjába való teljes önmegadása, halála perczéig kísérték. Így halt meg 1842 október 2-án. Halála egész hónapban az egyház, a ker. tudomány, a haza és társadalom közös veszteségének tekintették.

Channing valódi egységes jellem volt. Meggyőződés, szó és élet mindig öszhangzásban volt benne; őszintébb ember nem volt nála, ki tartalék nélkül egész lelkét mindig kifejezni vala kész; a mit igaznak elismert, azt magában és másokban is valósítani törekedett. Uralkodó jellemvonása az emberszeretet volt s értelmi munkásságának is ez volt főiránya. Az embert, mert ember, szereté minden tekintet nélkül fajra, nemzetiségre, külső állásra, sőt erkölcsiségre is; s e tekintetben ha valaki századunk fiai közül a szentek közé sorozható, az bizonyára Channing, a kinél dicső mesterünk tanaihoz és példájához hívebb soha és senki sem volt.

Mi Channinget legfeltünőbbben jellemzi s őt minden más írók- és szónokoktól egyénileg megkülönbözteti, az ama r e n d k i v ü l n a g y b e c s ü l é s, melyet írásai az emberi természet irányában kifejeznek. Az emberi szellem iránti legmélyebb tisztelet lengi azokat át, s a mi azzal a legszorosabb öszszefüggésben van: a s z a b a d s á g s e m b e r i j o g o k i r á n t i t i s z t e l e t. Egy alkalmat sem mulasztott ő el, hogy a szabadság iránt, minden alakjában, a polgári. politikai s vallási szabadság iránt, ragaszkodását ki ne fejezze, s annak tiszteletét másokban is ne éleszsze. Mert becsülte az Istennel rokon emberi természetet: irt, beszélett s társadalmi úton hatott a r a b s z o l g a s á g s h á b o r u, az emberiség ezen legsötétebb szennyfoltjai ellen; azért mennydörgött erkölcsi haragja egész ékesszólásával az embertársain hatalmaskodó, az emberiséget lealacsonyító zsarnok ellen. Ez érzületét nagyszerűen fejezi ki N a p o l e o n é l e t e s j e l l e m e felől irt értekezése; azért támadta meg oly bátran ama t h e o l o

giai irányt, mely az emberi akaratot szabad helyett szolgálóakaratnak állítja. Szabadságszeretetének fénylő bizonyága Milton, a szabadság ezen vértanúja, jellemét s írásait tárgyazó értekezése, ki- nek emléke ezen feljül mint költőé, s mint unitárius hitelveket vallóé is becses volt előtte; a katolikus Fenelon szintén mint példája az önfeláldozó emberszeretetnek, legnagyobb dicsőítőjére talált az unitárius lelkészben.

S mit végül ki kell emelnünk: Channing az egyén emberi jogainak szentsége és sérthetetlensége mellett küzd minden írásaiban, míg korunk, sajátságos tévedésnél fogva, a szabadságot a tömegek számára igyekszik megszerezni s biztosítani. Nem az emberiség, az elvont fogalom, hanem az ember az ő szeretetének tárgya; szerinte nem az ember van a társadalomért, nem a polgár az államért, hanem ellenkezőleg ez amazért s az állam éppen azért áll fenn, hogy az egyén jogait megőrizze s biztosítsa. Méltán vallja ő ezt kiválólag keresztény elvnek: mert Krisztus az egyes embert szerette. Ily szellem lengi át főleg „a munkás osztályok emeléséről” s „az önművelésről” írt értekezéseit. Az egyén eme vallás-erkölcsös élete vala előtte a feladat, mit magában és másokban valósítani, életcéljául tartott. Önképzés vagy önnemeseítés a legmélyebb jelentőségű szó volt ő nála. Önmagát tökéletes férfivá képezni Krisztus szellemében: e célra igyekezett ő kora ifjúságától élte fogytáig. Embertársainak is e célra buzdítására szentelte szellemi munkásságát; mely hogy a magyar népre is áldásos hatással legyen, teljes szivünkől kívánjuk.

K r i z a J á n o s.